

Наватворы ў прозе Міхася Зарэцкага

Пятрова Н. Я.

Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт

Каб знайсці выразнае, каларытнае, экспрэсіўнае слова, пісьменнікі імкнуцца выкарыстаць побач з агульнаўжывальнымі лексэмамі новаўтвораныя, якія замацоўваюцца толькі ў пэўным кантэксце. У крыніц індывідуальнай словатворчасці, на думку Мікалая Прыгодзіча, стаіць Е. Прамудры [2, с.57]. У якасці пачынальнікаў выкарыстання аказіяналізмаў даследчык называе імёны такіх выдатных беларускіх дзеячаў, як Ф.Скарына, Л.Зізаній, А.Філіповіч і інш. Лінгвістычная літаратура падае мноства назваў гэтай з’явы: індывідуальная словатворчасць, індывідуальна-аўтарскія наватворы (неалагізмы), аказіянальныя словы, неалагізмы кантэксту, аднаразовыя неалагізмы, словы-экспромты і інш. М.Шабовіч называе каля 30-ці тэрмінаў для абазначэння аўтарскіх наватвораў [4, с.60]. У беларускай лінгвістычнай літаратуры за такімі адзінкамі найбольш трывала замацаваліся два тэрміны: **аказіяналізмы і наватворы**. Гэтыя намінацыі бяруцца за аснову і ў данай рабоце.

Агульнавядома, што ўтварэнне новых слоў – бесперапынны працэс, аднак, неаднолькавы ў розныя перыяды развіцця мовы. Пад уплывам сацыяльна-палітычных фактараў у 1920-30-ыя гг. узнікненне аўтарскіх неалагізмаў адбывалася даволі інтэнсіўна. Такая моватворчасць была патрэбна беларускай літаратурнай мове, таму маладыя аўтары ахвотна прымалі ўдзел у папаўненні беларускага слоўніку. Актыўна ўключыўся ў працэс моўнага абнаўлення і Міхась Зарэцкі, які пачаў мэтанакіравана выкарыстоўваць наватворы для больш поўнага раскрыцця сваёй аўтарскай ідэі.

Паводле марфалагічнай прыналежнасці ў творах Міхася Зарэцкага сустракаюцца наступныя тыпы індывідуальна-аўтарскіх утварэнняў: субстантыўныя формы, ад’ектыўныя, дзеяслоўныя і прыслоўныя формы.

Аказіянальныя назоўнікі ў мове твораў беларускага пісьменніка выконваюць дзве функцыі: намінатывую і эмацыянальна-экспрэсіўную. Субстантыўныя наватворы служаць пераважна для намінацыі адцягненых паняццяў, бо ў

тагачаснай беларускай мове не хапала адпаведнай лексікі. Абстрактнае значэнне прыкметы выражаюць назоўнікі з суфіксам *-асць*. Яны матывуюцца прыметнікамі, напрыклад: *чужасць* (чужы) [Рубеж;4,с.53]*; *неўзваротнасць* (зваротны) [Крывічы;4,с.16]; *радаснасць* (радасны) [Сцежкі-дарожкі;2,с.151]. Даволі прадуктыўнымі з'яўляюцца формы з суфіксам *-ств*: *дурноства* [Сцежкі-дарожкі;2,с.320]; *падступства* [Сцежкі-дарожкі;2,с.342]; *правадырства* [Сцежкі-дарожкі;2,с.70]. Мноства наватвораў-назоўнікаў выкарыстоўваецца ў творах Міхася Зарэцкага са значэннем асобы. Большасць такіх лексем утвораны пры дапамозе марфемных адзінак *-нік*, *-ец*: *абшарпанец* [Сцежкі-дарожкі;2,с.42]; *супярэчнік* [Сцежкі-дарожкі;2,с.226]; *наведнік* [Вязьмо;3,с.10]. Такія аказіяналізмы дапамаглі аўтару перадаць свае адносіны да герояў, а таксама найбольш дакладна адлюстравць унутраны свет персанажа: *улюбёнка* [Рубеж;4,с.43]; *дуроніца* [Сцежкі-дарожкі;2,с.45]; *аблюбенец* [Сцежкі-дарожкі;2,с.102]. Аказіяналізмы-назоўнікі могуць узнікаць у выніку паранімічнага збліжэння са словам-узорам, напрыклад: *станоўчасць* – *станоўкасць* [Рубеж;4,с.54]; *немарач* – *немарасць* [Вязьмо;3,с.7]; *дурнота* – *дурноства* [Сцежкі-дарожкі;2,с.320]. Гэта надае словам спецыфічную экспрэсіўнасць і ўзмацняе іх гучанне.

Мноства наватвораў з ліку прыметнікаў узнікла па аналогіі з адзінкамі агульналітаратурнай мовы. Найбольш прадуктыўнымі мадэлямі з'яўляюцца аказіянальныя прыметнікі з суфіксамі *-н*, *-ів*: *апрысклівы* [Сцежкі-дарожкі;2,с.54]; *незабытны* [Рубеж;4,с.46]; *шаломны* [Сцежкі-дарожкі;2,с.53]; *слямачлівы* [Сцежкі-дарожкі;2,с.54]. Багата прадстаўлены складаныя ад'ектыўныя формы, якія абазначаюць колер (*жоўта-смяглае свечка* [Сцежкі-дарожкі;2,с.242], *чорна-аголены лазняк* [Сцежкі-дарожкі;2,с.253]); характарызуюць прадметы і з'явы (*звонкая-пявучая труба* [Вязьмо;3,с.7], *лагічна-выразны даклад* [Вязьмо;3,с.10]); характарызуюць з'явы прыроды (*востра-сіберны вецер* [Сцежкі-дарожкі;2,с.245]) і інш. Большасць такіх наватвораў М.Зарэцкі ўжывае для апісання людзей, жывых

Зарэцкі М. Збор твораў: У 4 т. Мінск: Маст. літ., 1989 – 1992. Цытаты падаюцца з пазначэннем тома і старонкі ў дужках.

істот, яны дапамагаюць пражыці адлюстраваць душэўны стан герояў: *плаўнакрылыя гусі* [Ой, ляцелі гусі;1,с.438]; *касцянахуды твар*[Вязьмо;3,с.111]; *летуценна-мяккі погляд* [Вязьмо;3,с.109]; *пагардліва-цягучы голас* [Вязьмо;3,с.78]. У большасці выпадкаў адзін ці абодва з кампанентаў з'яўляюцца метафарычнымі: *дзіка-магутнае імкненне* [Ой, ляцелі гусі;1,с.428]; *звонка-рассыпчасты смех* [Двое Жвіроўскіх;1,с.316]; *драпежна-старожная цемра* [Крывічы;4,с.16]. Такое ўжыванне складаных прыметнікаў з'яўляецца несумненнай адзнакай лірызму і характарызуе майстэрства пісьменніка.

Сярод аказіянальных прыметнікаў назіраецца пэўная сістэма сімвалаў, якая адлюстроўвае рэальныя падзеі новага жыцця ў творах пражыці. Так, ва ўтварэнні складаных прыметнікаў удзельнічаюць лексемны тыпу *сцеражлівы, пакутны, атрутны, падазроны, крыважэрны* і інш.: *"...глыбока ўраслі ў атрутна-гнілую глебу..."* [Кветка пажоўкля;1,с.356]; *"...пахавалася ўсё ў драпежна-старожную цемру..."* [Крывічы;4,с.16]; *"І таму прыйшлі яны сцеражліва-напружаныя"* [Вязьмо;3,с.136]. На ўжыванне такіх адзінак накладваюць адбітак сацыяльна-палітычныя пераўтварэнні ў 20-30-ыя гг. мінулага стагоддзя. Гэтыя зрухі Міхась Зарэцкі ўспрымаў негатыўна і ў сваіх творах імкнуўся адлюстраваць адбітак трагедыі народа, які стаў ахвярай сталінізму.

Дзеяслоўныя наваторы часцей утвараюцца шляхам далучэння словаўтваральнага фарманта пэўнай семантыкі з наяўнымі асновамі. Самым прадуктыўным з'яўляецца тып лексем, што паходзяць ад назоўнікаў і ўтвораны пры дапамозе суфіксаў *-і(ы), -ава(ява)*: *харабраваць* [Вязьмо;3,с.128]; *стрычыніца* [Вязьмо;3,с.96]; *ласкавацца* [Вясна · 1930 года;4,с.149]. Такія лексемны абазначаюць дзеянне паводле прыметы, названай утваральнай асновай. Некаторыя дзеяслоўныя аказіяналізмы М. Зарэцкага з'яўляюцца адлюстраваннем мастацкай фантазіі аўтара: *выгальянтацца* [Сцежкі-дарожкі;2,с.146]; *здэнтаваць* [Сцежкі-дарожкі;2,с.335]. Такія адзінкі складана зразумець за межамі кантэксту.

Паводле асаблівасцей словаўтварэння прыслоўі-наваторы класіфікуюцца на групы: а) прыслоўі з суфіксам *-а* (*зырліва асветленыя вуліцы* [Сцежкі-дарожкі;2,с.20]; *бесстаронна*

падумаць [Сцежкі-дарожкі;2,с.182]); б)прыслоўі, утвораныя ад індывідуальна-аўтарскіх лексем спосабам прэфіксацыі (*неабыкла выглядалі* [Крывічы;4,с.27]; *спопрыску ўрынуцца* [Вязьмо;3,с.129]); в)аказіянальныя прыслоўі, створаныя на ўзор рэальнага слова (*беглі напераспехі* [Сцежкі-дарожкі;2,с.73]; *браў уроскідзь* [Вязьмо;3,с.233]); г)прыслоўі, утвораныя складаннем двюх лексем (*дзеля-гадзіся раскарчоўваюць* [Рубеж;4,с.69]).

Многія наватворы М.Зарэцкага маюць сінонімы, што ўзмацняе іх экспрэсіўнасць: “*Нашто так раскіс, расслюмачыўся?*” [Сцежкі-дарожкі;2,с.287]; “*...усё збіраецца ў адно варожжае, ненавіднае...*” [Сцежкі-дарожкі;2,с.288]. Першы элемент сінанімічнага рада дапамагае зразумець значэнне наватвора. Разам з тым, такія выпадкі дазваляюць ажывіць значэнне слова, прыцягнуць увагу чытача, зацікавіць.

Такім чынам, наватворы робяць мову прозы Міхася Зарэцкага неаднастайнай. Письменнік стварае іх свядома, з канкрэтнай накіраванасцю надаць сваім творам нейкую арыгінальнасць, выдзяляльнасць, пры гэтым праявіць прытрымліваецца ўмеранасці і мэтазгоднасці. Таму зразумела, што выкарыстанне наватвораў – жывая з’ява, якую забараніць нельга, таму хочацца не пагадзіцца з Л.П.Сачанка [3,с.76-77] і Т.Глыбоцкім [1,с.61], якія лічаць аказіянальныя словы парушэннямі словаўтваральнай нормы. Нягледзячы на тое, што наватворы не распаўсюджваюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, іх можна лічыць сапраўднымі творамі мастацтва, і, на нашу думку, па сваёй мастацкай значнасці яны роўныя з трапамі.

Літаратура

1. Глыбоцкі, Т. Пра нашы літаратурныя справы / Т. Глыбоцкі. – Мінск, 1928.
2. Прыгодзіч, М. Сэнс у іх хаваецца яшчэ большы, чым паэзія / М. Прыгодзіч // Роднае слова. – 1995. – №8. – С.56–60.
3. Сачанка, Л. П. Аказіяналізмы і іх стылістычная роля ў маст. літ-ры / Л. П. Сачанка // Чацвёртыя навуковыя чытанні, прысвечаныя С. Некрашэвічу. – Гомель, 1999. – С.76–77.
4. Шабовіч, М. Аказіяналізмы ў беларускіх мастацкіх тэкстах / М. Шабовіч // Слова. Вобраз. Кантэкст: зб. навуковых артыкулаў. – Мінск, 1994. – С.58–69.